

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ АГРАРНИХ ВІДНОСИН

**ПАСЕМКО Г.П., К.Е.Н., ДОЦЕНТ,
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. В.В. ДОКУЧАЄВА**

Дослідженні ключові аспекти державного регулювання аграрних відносин як ланки цілісної системи, а також у визначенні ключові регулятивні підходи, реалізація яких здатна забезпечити якісно нову ефективність державного регулювання в сфері аграрних відносин.

Research key aspects of government control of agrarian relations as, and also in certain key regulative approaches realization of which is able to provide the links of the integral system high-quality new efficiency of government control in the sphere of agrarian relations.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Кінцевим джерелом особливостей будь-яких економічних відносин є відносини власності. Зважаючи на роль землі особливості економічних відносин підприємництва аграрної сфери, тобто аграрні відносини пов'язані тут з власністю на землю.

Власність на землю – це монополія певних суб'єктів розпоряджатися наданими їм ділянками як виключними, тільки їм підвладними сферами їх волі. Відповідно до цього, вплив земельної власності на підприємство зводиться до економічного значення і способу використання при певних суспільних й економічних порядках цієї монополії. Господарська форма реалізації власності на землю та відповідна їй форма присвоєння умов виробництва, а значить, і результатів праці, виступає як землеволодіння. Зважаючи на все це, реальними учасниками відносин власності на землю виступають три суб'єкти: земельний власник, володар землі (орендар), працівник на землі (найманий робітник).

Існування і розвиток підприємництва на засадах приватної власності на землю являє собою об'єктивний процес, зумовлений певною системою суперечностей і необхідністю їх вирішення. Найважливішими з них є:

– суперечність між інтересами суспільства щодо використання землі як первісної і природної умови його існування та інтересами підприємця, який через свою економічну природу приватний інтерес ставить вище інтересів суспільства;

– суперечність між розподілом землі, зумовленим відносинами власності на неї, і потребами її нового розподілу й перерозподілу, викликаних розвитком продуктивних сил;

– суперечність між ринковими і природно-виробничими критеріями ефективності використання землі як вираз суперечностей між різними методами господарювання.

Головним напрямом вирішення цих суперечностей є встановлення контролю з боку суспільства за використанням землі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження і публікації стосовно державного регулювання аграрних відносин свідчать про певний поворот від питань суто соціально-політичних, на кіттал проблем зміни форм власності в аграрній сфері, до проблем підвищення виробничої ефективності сільського господарства шляхом зростання впливу держави на реальний стан аграрних відносин. У полі зору дослідників перебувають методологічні питання державного регулювання земельних відносин, що випливають із особливостей землі як умови існування суспільства [3; 6], проблемами «тінізації» в аграрному секторі внаслідок недоліків державного регулювання в ньому [1; 2; 7] та загальні принципи розвитку земельних відносин і становлення на цій основі земельного ринку [1; 8; 9].

Цілі статті полягають у дослідженні ключових аспектів державного регулювання аграрних відносин як ланок цілісної системи, а також у визначенні ключових регулятивних підходів, реалізація яких здатна забезпечити якісно нову ефективність державного регулювання в сфері аграрних відносин.

Виклад основного матеріалу. Якщо абстрагуватися від ідеологічних підходів до аграрних відносин, розвиток їх пройшов в Україні у ХХ ст. декілька об'єктивно обумовлених етапів. Першим із них був так званий період «соціалізації» землекористування, коли головним чином здійснювалися спроби за допомогою насильницьких методів досягти соціальної справедливості в системі як землекористування, так і аграрних відносин взагалі. Другий етап можна назвати управлінсько-виробничим. Головними ознаками його були спроби знайти такі методи регулювання державою існуючих земельних і аграрних відносин, що виходили із вимог ефективності сільськогосподарського виробництва як фундаментального і першочергового завдання. Значною мірою такі спроби виявилися декларативними [3, с.15]. Нарешті, третій етап, який охоплює початок ХХІ ст., характеризується зрощуванням питань радикальних змін у власності на землю в ринкових умовах, економічно ефективного сільськогосподарського землекористування, проблем поза-сільськогосподарського використання землі.

Ці питання набули особливої гостроти, в атмосфері погоні за прибутком негативні явища в сфері аграрних відносин розквітають так, що починають зачіпати фундаментальні засади продовольчої безпеки держави і життєвого рівня суспільства.

В сучасних дослідженнях стосовно державного регулювання аграрних відносин в умовах ринкової економіки виділяються три основоположних його типи:

- «жорсткий» – використання адміністративних і фінансово-економічних інструментів примусу і придушення економічних свобод, в першу чергу власників землі та землекористувачів, за допомогою заборон щодо певних способів використання земельних ділянок або набуття прав на них; формами його здійснення виступає застосування державою виключно обмежень, санкцій, штрафів, ліцензій, дозволів, заборон тощо;

- «м'який» – встановлення ліберальних обмежень за принципом: «дозволено все, що не заборонено законом»; інструментарієм реалізації такого типу регулятивних впливів держави, окрім ліберальних законів, є впровадження норм і стандартів, що економічно стимулюють якість робіт, послуг, продукції, а також операцій у сфері землеустрою і аграрного виробництва, охорони земель, ринку земель тощо;

- «стимулюючий» – переважання ринкових інструментів впливу та створення державою сприятливого економічного середовища для власників землі та землекористувачів, діяльність яких відповідає суспільним інтересам, з цією метою використовуються системи державних замовлень та контрактів, державних дотацій, субвенцій, податкових та кредитних пільг тощо.

Кожен тип державного регулювання має свої переваги та недоліки: «жорсткий» є найменш затратним для держави, але істотно пригнічує ринкове саморегулювання; ефект «м'якого» регулювання проявляється тільки після значного проміжку часу; «стимулююче» регулювання є особливо привабливим для власників землі і землекористувачів, але воно є «найдорожчим», оскільки потребує найбільших витрат суспільних ресурсів. На нашу думку, найбільш ефективною є така система державного регулювання аграрних відносин, що побудована у формі комбінації різних типів регулювання.

Обумовлені природою і історичними традиціями використання землі певні аграрні відносини, при збереженні однакової сутності, мають територіальні відмінності. Врахування територіальних аспектів регулювання аграрних відносин можливе на засадах використання державою трьох різних типів стратегії економічного розвитку. **Стратегія рівномірного розвитку** передбачає вирівнювання розвитку галузей і підприємств аграрного сектору шляхом перерозподілу капіталу між ними в напрямку так званої «рівності», починаючи з високорентабельних підприємств і закінчуючи збитковими. **Стратегія комплексного розвитку** виходить із цілеспрямованого підходу до аграрного сектору економіки конкретного регіону як до сукупності взаємопов'язаних і взаємодоповнюючих галузей і виробництв, що потребують підтримки, з орієнтацією на максимальний економічний і соціальний ефект. **Поляризований розвиток** базується на теоретичних засадах, що сформульовані Франсуа Перру. Суть їх полягає у тому, що зростання відбувається спочатку в певних точках, або полюсах, а потім розповсюджується по різним каналам і дає кінцевий ефект стосовно всієї економіки. На практиці така стратегія полягає в тому, що наявні фінансові ресурси концентруються і направляються на формування полюсів (точок) зростання, а також для забезпечення мультиплікативного ефекту від вкладених коштів і здійснених міроприємств. Зважаючи на існуючий в Україні стан аграрних відносин, їх регулювання, на наш погляд, повинне бути орієнтоване на стратегію комплексного розвитку з використанням, особливо в депресивних галузях, механізмів поляризованого розвитку.

Одним із основних шляхів повної реалізації потенціалу та підвищення конкурентоспроможності агропромислового комплексу на регіональному рівні є підтримка державою такого типу аграрних відносин, які зрослися з економічними відносинами інших сфер діяльності. Як свідчить світова практика, такі відносини виникають при створенні кластерів, у межах яких при підтримці держави відбувається поєднання виробничих процесів, науково-інноваційної діяльності і соціальної сфери. З точки зору ефективності кластери зарекомендували себе як активні „точки зростання" економіки. Один із фундаторів дослідження економічних питань формування та функціонування кластерів, Майкл Портер, зазначав, що чим більше розвинені кластери в окремій країні, тим вище в ній рівень життя населення і конкурентоспроможність компаній. Під „кластером" він розумів об'єднання взаємозв'язаних і взаємодоповнювальних підприємств, організацій, установ і зв'язаних з ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів, різних інфраструктурних складових, працюючих на певній території, з певною метою. При цьому Портер стверджував, що в умовах глобалізації секторальний (галузевий) підхід до організації виробництва та управління втрачає свої позиції й на перший план виходять системи кластерної організації [4]. Відмова під впливом кластерів від галузевих аспектів управління навряд чи відповідає умовам аграрного виробництва України, в той же час їх виникнення і використання означає становлення якісно нового типу аграрних відносин, що обов'язково слід враховувати при їх державному регулюванні.

Таке врахування потрібне не лише для досягнення за допомогою територіально-виробничих агропромислових кластерів високого рівня спеціалізації та концентрації галузей агропромислового виробництва, а й для формування на цій економічній базі таких соціально-економічних кластерів, що створюють достойні умови життя сільських жителів, а також і формують привабливе обличчя українського села. Соціально-економічна кластеризація під регулятивним впливом держави має бути

облаштуванням сільських територій і поселень, поєднання їх із сучасними агропромисловою, агросервісною, житловою та культурною зонами на засадах економічної самодостатності й сталого розвитку. При цьому під сталим розвитком сільської території розуміється досягнення такого ступеня аграрно-виробничих і соціальних відносин, при якому доходи від використання ресурсів і виробничих потужностей відшкодовуватимуть витрати, необхідні для подальшого соціально-еколого-економічного розвитку, та забезпечуватимуть вищий від нормативного рівень життя населення [4].

З точки зору регулювання державою аграрних відносин ключове, на наш погляд, економічне, соціальне і управлінське значення має той факт, що згідно ст. 13 Конституції України земля є об'єктом права власності Українського народу. Це означає, що у захисті права власності на землю зацікавлені не тільки громадяни і інші особи, а й Український народ в цілому [5].

Висновки. Підсумовуючи розгляд комплексу найбільш назрілих проблем державного регулювання аграрних відносин, можна зробити висновок, що вирішення їх повинне базуватися на принципах, до яких входять:

- доцільність – обґрунтування необхідності таких заходів державного регулювання аграрних відносин, які створюють економічну базу для удосконалення відносин господарських;

- адекватність – відповідність змісту і форм державного регулювання економічним потребам та ринковим вимогам з урахуванням існуючих альтернатив;

- ефективність – досягнення внаслідок регулятивних дій держави максимально можливих позитивних результатів за рахунок мінімізації витрат ресурсів завдяки новим відносинам, що формуються під її впливом;

- збалансованість – забезпечення в процесі державного регулювання аграрних відносин балансу інтересів тих суб'єктів, що включені в ці відносини, а також фізичних і юридичних осіб та держави;

- передбачуваність – такий характер регуляторної діяльності держави, що дозволяє суб'єктам аграрних відносин передбачувати реальні наслідки цієї діяльності і здійснювати відповідно з ними планування власної діяльності;

- прозорість та врахування громадської думки – відкритість стосовно аграрних відносин всіх дій державних органів на всіх етапах їх регуляторної діяльності, обов'язковий розгляд зауважень та пропозицій, наданих у встановленому законом порядку, обов'язковість і своєчасність доведення прийнятих актів до відома фізичних та юридичних осіб, інформування громадськості про здійснення регуляторної діяльності держави в сфері аграрних відносин.

- пріоритетом в системі впливу на земельні відносини є забезпечення державою права власності на землю Українського народу.

Література.

1. Бабміндра Д., Єлефтеріади Т. Цивілізований ринок земель чи шахрайський дерібан? / Дмитро Бабміндра, Тетяна Єлефтеріади // Землевпорядний вісник. – 2009. – №2. – С. 28 – 32.

2. Бородіна О. Аграрна політика України: витоки, сучасний стан і нові можливості в контексті інституціоналізму та викликів глобалізації / О. Бородіна // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 94 – 111.

3. Гетьман А. Методологічні аспекти розвитку науки про земельне право / А. Гетьман // Право України. – 2009. - №9. – С. 15 - 18.

4. Іванько А.В. Розвиток аграрного сектору регіону на основі кластерного підходу / А.В. Іванько // Економіка АПК. – 2009. – № 4. – С. 32 – 37.

5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року / Верховна Рада України. – Офіц. видання, 1996. – 52с.

6. Третьяк А. Стан та шляхи розвитку земельних відносин і системи землекористування в аграрному комплексі України / Антон Третьяк // Землевпорядний вісник. – 2008. – №6. – С. 4 – 13.

7. Федоров М.М. Трансформація земельних відносин до ринкових умов (доповідь) / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4 – 18.

8. Хвесик М.А. Стратегічні імперативи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24 – 30.

9. Шпак А.П. Особенности земельной реформы в Беларуси / А.П. Шпак // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 71 – 74.